

заслуженого діяча мистецтв України В. Теличка. Згадано й імена тих діячів культури, котрі прославили наш край поза його межами – Є. Станковича, І. Лацанича, Й. Ерміня, К. Балог, Г. Ціполи, І. Поповича, В. Бокоча та інших. Автор не обминає своєю увагою й відомих спортсменів, серед яких олімпійські чемпіони – Й. Беца, Н. Гецько. Прослідковано зростання наукового потенціалу області, який представляють академік НАН України О. Шпенік, члени-кореспонденти Ю. Височанський та В. Мікловда, сотні докторів і кандидатів наук.

І, насамкінець, новим у посібнику Д. Данилюка є методичне оформлення – до кожної теми подаються епіграфи, які вже налаштовують читача на її зміст, а наприкінці тем автор подає маловідомі історичні джерела – від першої писемної згадки про міста Ужгород і Мукачево дотепер. Завершується посібник важливим інформаційним матеріалом. Видання добре ілюстроване рідкісними історичними документами, фотографіями багатьох видатних закарпатців. Д. Данилюк закликає вивчати історію рідного краю, адже, як справедливо

зауважив О. Духнович, «кто отечество свое не почитает, той сирота есть, без отца, без матери». Це слід би пам'ятати всім нам, суцям в Україні.

Посібник вже дістав високу оцінку відомих українських вчених. Один із них, професор Київського національного університету Я. Калакура в листі до автора посібника зауважив: «Ви показали гордий приклад історикам інших областей, оскільки потреба в аналогічній науково-навчальній літературі дуже велика!». Сьогоднішні події в Україні підтверджують правоту цих слів.

Одним словом, у посібнику Д. Данилюка історія Закарпаття представлена багатогранною, зі здобутками і втратами. Саме це і спонукає читача до роздумів над тим, що слід з минулого відкинути, а що взяти для подальшого розвитку краю у складі незалежної України. А всім слід пам'ятати заповіт ігумена Мукачівського монастиря А. Кралицького – «любити свій рід, свою собратію, є не лише природний, но і християнський обов'язок». Вочевидь цьому сприятиме і посібник професора Дмитра Данилюка «Історія Закарпаття».

Мищанин В. В. (Ужгород)

ВАГОМИЙ ВНЕСОК В УКРАЇНСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО

Тиводар М. П. Історія села Бедевля / М. П. Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2013. – 564 с.

Вихід у світ кожної нової книжки відомого українського історика, етнолога, професора УжНУ Михайла Тиводара – помітна подія в науковому і культурному житті Закарпаття та всієї України. Згадати хоча б такі його капітальні праці як «Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX - першої половини XX ст.» (1994), «Життя і наукові пошуки Федора Потушняка» (2010), «Етнологія» (1998, 2004, 2010), «Етнографія Закарпаття» (2011) та інші. Недавно з'явилася його нова поважна праця «Історія села Бедевля». З-поміж названих і неназваних книг вченого остання є особливою, адже присвячена вона дослідженню історії рідного села – єдиної і найдорожчої у світі маленької батьківщини, що веде свій лік з часу заснування ось уже майже 800 років.

Автор, уродженець Бедевлі, написав ґрунтовну наукову працю з історії одного з найбільших і найстаріших поселень Закарпаття на основі археологічних, архівних і писемних джерел, використавши у дослідженні також окремі праці істориків, мовознавців, соціологів, економістів тощо.

Структурно книжка складається з 9 розділів і 38 додатків, останні становлять значну джерельну вартість.

У першому розділі розглянуто походження назви села, подано докладну характеристику його ландшафту, клімату, місцезнаходження і походження назв урочищ, водних джерел, прирічкових земель, пагорбів та інших об'єктів.

Посилаючись на Варадинську хроніку, праці окремих мовознавців та історичні назви села (Bedewhaza, 1336; Bedhaza, 1405; Bedew, 1423), автор доводить, що назва села походить від імені його засновника Bede (Beda), тобто від давнього слов'янського захисного особистого імені Беда (Біда), хоча водночас зазначає, що народна традиція назву села пов'язує з прізвищем Бедей. На наш погляд, народна традиція щодо назви села небезпідставна, вона підживлюється фактом тривалої в часі життєдіяльності в ньому немеського роду Бедей, що зберігся аж до наших днів досить розгалуженим і численним (поряд із немеською родиною Тиводарів, перший предок якої Станіслав згадується в документах 1326 р. – як і

перший документально засвідчений предок родини Бедеїв Михайло).

Докладній характеристиці Бедевлянського хутора значною мірою сприяло використання дослідником кадастрових карт села 1862, 1863-1909, 1922, 1936 рр., що зберігаються в Державному архіві Закарпатської області. Без старанного опрацювання таких карт (а збереглися вони в архіві майже з усіх сіл краю) неможливе глибоке й об'єктивне вивчення історичного розвитку типів і форм поселень, простеження змін у структурі земельних наділів, русел річок, освоєння нових площ (під випаси, ораниці, господарські будівлі, тимчасові і постійні житла), внутрішньо-сільських, земельно-господарських та міжсільських комунікацій у межах готара (хутора) тощо. Вони також є важливим джерелом вивчення місцевих назв – топонімів, більшість із яких, коли відсутні історичні документи, проливають світло на процеси заселення окремих місцевостей, вказують на місцезнаходження у давнину громадських будівель (церков, монастирів), старих частин поселень тощо. Подавши і розшифрувавши назви понад 50 урочищ Бедевлі, дослідник переконливо довів, що всі вони мають старослов'янське і давньоукраїнське походження.

За матеріалами карт М. Тиводар також прослідкував процес освоєння земель у межах Бедевлянського хутора, виникнення поселень за межами матірнього ядра (у близько 15 урочищах), деякі з яких згодом перетворилися в окремі села, а також дослідив заселення пагорбів, гірських видолінок, плоскогір'їв, гірських хребтів унаслідок зведення на віддалених сінокосах і випасах зимівок – зрубних двокамерних будівель (для утримання худоби і тимчасового проживання їхніх власників). Автор довів, що в першій половині XVIII ст. такі стоїща-салаші ще не мали постійних поселенців, але вже з другої половини XVIII ст. на них почали переселятися одружені сини і доньки, які осідали тут на постійно. Внаслідок цього з початку XIX ст. почали формуватися такі нинішні села в межах хутора як Глиняний, Дубрівка, Руня. Слід підкреслити, що спосіб заселення шляхом освоєння нових земель і будівництва на них зимівок був характерним для всього регіону українських Карпат і Карпат загалом.

У наступних розділах докладно розглянуто історичний, соціально-економічний, політичний і культурний розвиток села з найдавніших часів до 2012 р.:

1) угорський – у складі Угорщини, Австрії, Австро-Угорщини – до 1919 р.;

2) з жовтня 1919 р. по березень 1939 р. – у складі Чехословаччини;

3) з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. – період Карпатської України;

4) з березня 1939 р. до жовтня 1944 р. – роки угорської окупації;

5) з жовтня 1944 р. до кінця 2012 р. – часи радянської влади та роки незалежності України.

На основі зібраних матеріалів автор дійшов висновку про те, що Бедевля вже існувала в 1230 р. Звичайно, визначити з точністю до року дату заснування села, коли відсутня відповідна грамота, неможливо, але документальні згадки про Тячево, Бедевлю і Грушівський монастир у середині XIII ст. свідчать про їх заснування ще раніше, не виключено, на початку або у 20-30-і роки XIII ст., що й довів дослідник. Інша річ, чи залишилися згадані і незгадані села (або невеликі поселення) вцілілими внаслідок монголо-татарського нашествия (наймовірніше, ні), після якого поселенці (нові чи старі) починали відбудову й нове життя. У закарпатському томі «Історії міст і сіл Української РСР» (1968, 1982) заснування Бедевлі віднесено до 1336 р. Михайло Тиводар аргументовано спростував цю дату, повернувши селу понад 100 років його історії.

Вчений досить детально дослідив історію Бедевлі XIV ст., торкнувшись, крім іншого, і питання виникнення місцевої дрібної шляхти (немешів) – привілейованої групи незалежних селян, які дістали шляхетство за певні заслуги перед королівською владою, зокрема за участь у військових походах. Автор навів список бедевлянських немешів XV і XVI століть, зробив приблизний підрахунок числа мешканців села середини 30-х років XV ст., розкрив причини конфлікту між православною Бедевлюю і католицьким Тячевом упродовж кількох століть, прослідкував участь бедевлян у війнах XVI - початку XVIII століть, дослідив соціально-економічний розвиток села у XVIII ст., причини несприйняття в селі угорської революції 1848-1849 рр., тотальну мадяризацію українців після утворення в 1867 р. Австро-Угорської монархії, участь селян у Всенародних зборах русинів у Хусті 21 січня 1919 р., які ухвалили злуку краю з Україною тощо. З періоду міжвоєнного двадцятиріччя глибоко досліджено причини дуже повільних змін у господарському житті Бедевлі (неефективне впровадження земельної реформи 1919-1924 рр., відсутність істотних зрушень у землеробстві і скотарстві села, хоча в системах землеробства деякий позитивний процес і відбувся), діяльність політичних партій і громадських організацій, зокрема «Просвіти», «Пласту», «Село-Пласту», сільського часопису «Ватра», участь бедевлян у творенні Карпатської України, осередку Карпатської Січі, обороні від угорських окупантів, зокрема в боях на Красному Полі під Хустом та інших місцевостях краю, переслідування січовиків, масові арешти і розстріли українських патріотів.

З розглянутого у книжці періоду угорської окупації привертають увагу опубліковані автором матеріали про переслідування окупаційним режимом всього українського, масові втечі та нелегальний перехід бедевлян до Радянського Союзу, їхні арешти й суди над ними, особливими нарадами при НКВД ССР, участь бедевлян у діяльності Організації українських націоналістів тощо. З подій часів перших років радянської влади досліджено участь бедевлян у роботі з'їзду народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 р. в Мукачеві, з'їздів народних комітетів Мараморосько-Сігетського округу, їхню роль у складі Червоної армії і Чехословацького корпусу, арешти органами НКВД і СМЕРШу громадсько-політичних і культурних діячів Карпатської України, Січі, Просвіти, Пласту, ідеологічну обробку селян з боку нової влади, невдоволення бедевлян новою владою та опір їй у різних формах, руйнування заможних селянських господарств і насильну колективізацію, діяльність українських націоналістичних організацій 1945-1950 рр., зокрема однієї з найчисельніших і найдієвіших у краї – організації «Перемога», організатором та очільником якої був Чонка Іван Васильович, а членами – ще 11 осіб, 20-24-річні молоді люди з усталеними політичними поглядами.

Можна погодитися з висновком дослідника про те, що перші роки советської влади були суперечливими: хоча більшість мешканців села з ентузіазмом зустріли визволення та возз'єднання Закарпаття з Україною, а чоловіки масово вступали до лав Червоної Армії та збройних формувань Чехословацького військового округу, швидко прийшло розуміння того, що комуністичний режим має виражений антиукраїнський, антинародний характер. Цей висновок може бути без застережень застосований до абсолютної більшості поселень краю.

Досить докладно проаналізовано особливості колгоспно-радянського господарювання села в період 1950-2003 рр., ґрунтовно досліджено участь його мешканців та уродженців у боротьбі за незалежність України (1985-1991 рр.), соціально-економічний розвиток Бедевлі у 1992-2012 рр. та інші питання.

На основі ретельного аналізу зібраних матеріалів та власних спостережень М. Тиводар акцентував увагу на складності процесів останнього, українського (і не зовсім українського) двадцятиріччя в історії села. В умовах незалежної України комуністична тоталітарна система дуже важко переходила на демократичні принципи функціонування; це знайшло свій прояв у тому, що колгоспно-радянська система і вплив комуністів у селі протрималися до 2003 р., сільська рада у 1992-

2005 рр. фактично контролювалася комуністами, і тільки в 2006 р. головою села було обрано людину національно-демократичних поглядів – І. М. Рішка. Схвально, що автор детально дослідив інфраструктуру і соціально-економічне становище сучасного села та його присілків, створення і діяльність кооперативів, малих і середніх підприємств, створення ними значної кількості робочих місць тощо.

Цінний та обширний, уперше в дослідженнях про села краю, матеріал зібрано М. Тиводаром про бедевлянські родини. Про серйозність і глибину проникнення автора в суть цього питання свідчить той факт, що на 70 сторінках відповідного розділу книги ним зроблено 683 (!) посилання на різні джерела – кількість, що була би предостатньою навіть для окремих найповажніших монографій. Особливо докладно вивчено історію бедевлянської шляхти – немешів: походження їхніх прізвищ, перші письмові згадки про них, чисельність родин у селі, кількість належних їм рядів і стоячих місць у церкві, прізвиська кожної з родин та їхнє число у межах родоводу тощо.

Важливе місце у книзі посідає дослідження сімейно-шлюбних відносин. Аналіз метричних книг Бедевлі за 1834-1940 рр. дозволив автору виявити ряд їхніх особливостей: члени немеських родин, пишаючись минулим статусом своїх предків, одружували здебільшого своїх дітей між собою, а більшість шлюбів упродовж тривалого часу укладалися в межах села. Вчений також прослідкував вплив соціальних факторів на одруження, характер позашлюбних зв'язків, форми і типи сім'ї, її етнонаціональну структуру, вплив на укладення шлюбу, релігійних чинників, формування упродовж віків психології корінних мешканців (гордих, незалежних, працьовитих, патріотів рідного села і рідного краю), виробничу і виховну діяльність сім'ї, традиції побуту, вікового цензу, успадкування майна, етичні норми тощо.

У книзі розглянуто і релігійне життя села з часу першої документальної згадки про дерев'яну Миколаївську церкву східного обряду (1435 р.) й до початку ХХ ст. Припущення автора про те, що в селі церква існувала вже в 1336 р., здається цілком обґрунтованим, зважаючи на факт його заснування на 100 років раніше від вказаної дати, але було би переконливіше, якби ця думка підтверджувалася документально. Цікаві дані подано вченим про дерев'яну церкву, збудовану всередині ХVІІІ ст. на місці старої, що проіснувала в селі, як небезпідставно вважає автор, близько 400 років, про будівництво у 1826-1838 рр. кам'яної греко-католицької церкви та релігійне життя навколо неї, діяльність православних священиків, впровадження в селі унії (з ХVІІІ ст.), боротьбу з

1920 р. за повернення до старої православної віри, ліквідацію в 1949 р. греко-католицької церкви, перипетії боротьби православних і греко-католиків з часу легалізації в 1989 р. греко-католицької церкви та інші події. Зацікавлять читача і конкретні відомості про заснування і діяльність бедевлянських монастирів з XIV по XVIII століття, з 1937 до 1959 рр. та з 1991 до 2006 рр.

У книзі подано докладну характеристику шкільництва та освіти, починаючи з часу заснування в селі у 1650 р. церковно-парафіальної школи, і особливо з часу спорудження тут у 1839 р. мурованої школи на 5 приміщень, – аж до наших днів. Розглянуто розвиток провідного в Бедевлі виду спорту – футболу – від створеної в 1948 р. команди «Більшовик» («Колгоспник», «Колос») до сільського клубу «Беркут» (1991-2011 рр.), який у 1997 і 1998 рр. виступав на першості України; наведено списки всіх футболістів, починаючи з часу створення першої футбольної дружини до кінця 90-х рр. минулого століття.

З книги дізнаємося також про життя і діяльність відомих людей – уродженців Бедевлі: політолога, професора Чиказького університету Василя Маркуся, доктора фізико-математичних наук, професора УжНУ Івана Маркуша, доктора історичних наук, професора УжНУ Михайла Тиводара, кандидатів біологічних наук, доцентів Михайла Бедея, Олександра Плиски та інших.

Збагачують науковий зміст книжки фотографії, окремі з яких є унікальними, та численні додатки, з яких слід відзначити опрацьований о. Глібом Кінахом, ЧСВВ, рукопис про відвідання Марамороських монастирів у 1749 р. протоігуменом Гедеоном Пазиним та о. Макарієм Шугай дою, і особливо знайдену автором генеалогію бедевлянських немешів, Тиводарів, розроблену в 1824 р. на їхнє замовлення, яка охоплює період із 1336 р. до кінця XV ст.; слід відзначити відтворення вченим на основі метричних книг, зафіксованих у 1751 р. єпископом Михайлом Ольшавським, родоводу Тиводарів з 1707 до 1815 рр.

У прикінцевих рядках хочеться подякувати, крім автора, який написав ґрунтовну монографію, також видавцям, котрі випустили у світ поважну книжку, підтримуючи своє професійне реноме упродовж усіх років діяльності.

Принагідно, в контексті видання книжки про історію села Бедевля, вважаю за потрібне зазначити ще й наступне. У 1969 р. в рамках

видання 26-томної історії міст і сіл УРСР побачила світ і колективна праця закарпатських істориків – том «Закарпатська область» (перевидано в 1982 р. російською мовою). У зв'язку з підготовкою цієї великої за обсягом праці в області, як і по всій Україні, значно поживався краєзнавчий рух, зріс інтерес до історії рідного краю, було зібрано значний краєзнавчий матеріал, опрацьовані численні джерела. Але надзвичайна заідеологізованість усіх ділянок суспільного, в тому числі наукового життя не дозволила провести глибоке, всебічне та об'єктивне дослідження історії міст і сіл краю. Крім цього, більших нарисів удостоїлися тільки міста та окремі великі села (менш ніж 10%). Про села – центри сільських рад (близько 40%) – було подано лише короткі інформаційні статті. Поза увагою взагалі залишилося близько 50% сіл; це ті села краю, в яких не було власних сільських рад.

Вже з кінця 1980-х рр. минулого століття українські вчені, краєзнавці, громадсько-культурні діячі порушували питання про видання нової історії міст і сіл України. Голова Національної спілки краєзнавців України, завідувач відділу історичного краєзнавства Інституту історії НАН України, Академік НАН України, Герой України Петро Тимофійович Тронько (нині покійний) проблему підготовки і видання нової багатотомної історії міст і сіл України в діяльності очолюваних ним Спілки і наукового відділу ставив на перше місце, розуміючи, що видання детальної енциклопедії місцевої історії, яка є джерелом для систематичних досліджень, унікальним зібранням довідкового матеріалу, даних соціальної і демографічної статистики, матиме непересічну цінність і стане могутнім імпульсом подальшого розвитку українського краєзнавства.

Тому вихід у світ кожної книжки про історію того чи іншого поселення слід гаряче вітати. За останні два десятиліття видано близько півсотні таких книг – більших і менших за обсягом, науково-популярних та історико-публіцистичних, популярних та описово-краєзнавчих. Зібраний у них краєзнавчий матеріал має велику джерельну вартість і може бути використаний при підготовці до видання фундаментальної наукової праці з історії міст і сіл Закарпатської області. Виданням книжки Михайла Тиводара «Історія села Бедевля» фактично започатковано нове, наукове вивчення історії сіл краю, чим подано приклад для інших дослідників – невідкладно взятися за написання історичної енциклопедії Закарпаття.

Федака П. М. (Ужгород)